

Առտուծայ) Իսկ իրեն
զգայուն Տրդատիս վասն
Վրդգորի թէ քրիստոնե-
ական պաշտաման չաղար-
է, այնուհետեւ պատու-
հասակով առնէր զիս եւ
ազգի ազգի արհաւիր առ-
կանքի քի վերայ նորա (բա-
ղամ անգամ քի բանաս եւ
ի կապան տանձանք եւ-
զէր զիս թողուլ քի բաց
լինել նմա յերկրագոտ-
ւ թնէն քրիստոսի, քի Տեա-
զանութիւն դառնալ նմա
գիցն սնունդ եւ պոծու-
թեան պաշտաման¹ :

Յայտնի կը տեսնուի Տո որ այս երկու
ընտիրքի քի միջոցն բառ առ բառ նոյն են, բայց
սկիզբն ու վերջն աւելի կամ պակաս անման:
Հաւանական է որ Գեորգի պատեան ընտիրքին
մէջ Ագաթանգեղոսի Տամնմատ էին այս մա-
սերն վասն զի ասոր նման տարբերութիւնք կը
տեսնուին նաեւ այս վկայութեանց մէջ, զորոնք
Գեորգ ուրիշ գրեւրէն (զոր օր. Եւսերեայ Ե-
կեղեցական պատմութիւնէն) յաճախ յառաւ կը
բերէ: Տարակոյս չկայ որ Գեորգ գիտնամբ առ-
իտական է այս Տամնմատ վերջը, մինչդեռ Տայն
“ազգի ազգի արհաւիր” բառը կը մեկնէ մանր
մասանց ինչպով, զորոնք Գեորգ վասն Տամն-
մատութեան, որուն շատ մտադիր եղած է², եւ
աւելորդ Տամնմատ քի բաց թողուցած է: Մեր
այս խօսքը լոկ լեւորագրութիւն չէ: Գեորգ ուրիշ
գրող վկայութեանց վերջն ալ նման կերպերով
կ’ամփոփէ: Եւսերեայ Եկեղեցական պատմու-
թիւնէն³ Բառ — Բառ յառաւ բերածին վերջն
այսպէս կը Տամնատէ. “Եւ այլք բազումք,
զորո թուել որ ոչ կարէ, եւ այլ Եւսերեայ
մէջ այս խօսքն է. “Եւ զայլոց անթիւ բազմաց,

որ վասն նորին իրաց քի նմին բաղարի անդ Տան-
գեան երկցանքը եւ սարկաւապօք գումարկան,
չէ ինչ գիտարին Տամնմատ տալ. այլ Նշանու-
թապոյնքն քի նոցանէ սրա եկին: Այսպէս կ’ըստ
վարուիլ նաեւ Ագաթանգեղոսի Տատնածին Տիտ
ալ. թող որ ըստ ինքեան ալ աւելորդ էին այն
վրիթին բառերն եւ Տարի չկար զանապ ալ օրի-
նակել:

Միտ զննել դարձեալ՝ որ Եւսերեայ պատ-
մութեան յիշեալ տեղը Գեորգ կ’ընթերցուի
“Գրիգորիոս եւ Թէոդորոս որ եղբայր էին եւ
Տոմիւք Եկեղեցեաց Պատնոսի”, Արդ յոյն օրի-
նակքն եւ ոչ միս այս ընթերցումն ունի, այլ
ամենքն ալ Իրիցորոս ծէ καὶ Ἀδrianus ὁ
δεσφωὶ τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένων.
(Գրիգորիոս եւ Ալեքսանդրոս եղբայր Տոմիւք եւ
Կեղեցեաց Պատնոսաց): Չայս այլազգ չէնք
կ’ըստ մեկնել կ’էն է ոչ այնու թերեւս որ Գեորգ
ի յիշողութեան գրած է այս վկայութիւնը, եւ
կամ Տարեանցի ընթերցած: Նոյնն եղած կ’ըստ
ըլալ նաեւ Ագաթանգեղոսի յիշեալ Տատնածին
սկիզբն, ուր երկու ընտիրք — ասորին առ
Գեորգիս եւ Տայն — ինչ միասնաբար լայ նաեւ
կարծող թէ Գեորգ ըստ կամի աւելցուցած ըլ-
լայ սկզբան այն բանի մը սողը, որպէս զի խօսքը
կապակցութիւն ունենայ⁴: Տիրաւք եւ իցէ՝ վե-
րոյիշեալ Տատնաբանին յեկանտն այնպէս կը
միասնաբար Ագաթանգեղոսի Տեա, որ չէնք կ’ը-
նար այն սակաւ տարբերութեանց Տամնմատ ուրիշ
ընտիրք մը միտուելու պէտք զգալ:

(Ըրաւնալիւ)

Հ. Յ. Յ.

ՉԵՆՈՐ ԳԼԿ ԵՒ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԵՐԻ

Պարծնո՛ւ սիրտան չեմ լինի, էթի՛ տեսեմ
որ մեր Տնադին պատմութիւնքն ոչ կ’ընէ այնքան
բազմութիւն զորութիւններն չէն նուիրուած, որքան
Մովսէս Խորենացուն: Սկսած Տ. Մ. Չամչեանի ժա-
մանակից մինչեւ մեր օրերը Տայ Լեւորդոսը զաւ-
ղեցնում է ոչ միայն մերազգի, այլ եւ եւրոպական
գիտնական գրականութիւնը: Ուրախութեամբ
պէտք է նկատել՝ որ այս դարու մէջ չեթմոյս-
Տօր անմահ Երկաթուղիութեան շատ մասէ կ’ընթեր-
ցարդեցան: Տրատարականացան բազմութիւն թարգ-
մանութիւններ երբեմն ընդարձակ ծանօթութիւն
ներով, քննութեան նրա աղբիւրները, որոշուեցաւ
նրա պատմական արժէքը, եւ այլն: Մովսէս Տայ
Տեա միասին չէ կարելի չեւտանալի, որ դեռ կ’ուն
շատ մասնաւոր ինչդիւրեր, որոնք կամ ամենեւին
չօշափուած չեն քննադատութեան կողմից, կամ
դեռ սպասում են գիտնական լուծման: Այդ տե-

¹ Գեորգ ինքին կը խոստովանի որ մտադիր եղած է
իւր խօսքն ըստ կարի Տամնմատ գրեւրէ: Ահա տեսիլ իւր
խօսքը, որ կը գտնենք այս Տամնմատ սկիզբն, ուր յիշ-
վածագրութիւն իւր Տամնմատ յայտնուի, որպէս պատնած
իւր յամբար լինի գրեւրը: Կ’ընթերցէ զի նոցա զպատմութեան
եւ Տեադանութիւն, կ’ընէ: (LAS, 109, 10-20.) Այսով
այնու զի էթի ինչ սակաւ ինչ ոչ տեսնուի յերկրացուն
(այսինքն քի գործն եւ Տեադանութիւն) վատագրեալ
կ’էն զարեւոյտէ Տեր վարդապետութիւն իմ առ այս ի ձեռն
սրբող արդիւնք եղաւորութեան թոյ, արարից պատմականի
Տարեանց թոյ, քի մտի այսպէս եղեալ զի ըստ զիցող
ինչ զի մի քի նոցանէ միասնաբար տեղուլ կարգեցից, զի
մի վրէ զամենին բանս իւրացանիւր քի Տարեանց թոյ քի
գիշել կարգեցից: Կարի ինչ երկրացունք: Տարեան ինքին
է ոչ ուրեքութիւն ինչ ինքին քի յամբար լինէն (Ա-
սորքն է պատմութեան): Չի եւ բանից առաւելու-
թիւն՝ ասեմ իմաստունն յատուածականութեան բարեւ, այն ինչ
է ինչ, զի սակաւօք զաւելած ծանոթեցնէ: — Նոյն այս
Տեադանորք գիտնու վերջն, որ պատմական կը գրէ Յերու
Լայոց բաժանի ինչդիւրն նկատմամբ ըսած Տարեանն,
այսպէս կը Տամնատէ իւր խօսքը: “Եթէ ուրիշ կամք
իցեն ինչից, որպէս ասեման է, զայս խոստան կարծիս նոցա
եւ զայլս” զոր քի մեր անդ յիշեցը, բազում բանից պէտք
են եւ առանձինք գրող, այլ մեր թեմայի զայս առ ժամ
քի միւս ալ զաւել տեղի Տարեանց թոյ իցեցէ: Եւ նման
խօսքեր կը գտնուին ամեն այս եւ այլ վրիթիւրէ:

² Տեա LAS, 125-29. Ի վկայութեան կ’ընթերցէ մտադ
կը գտնուի յեւսեր. Եկեղ. Պատ. Վրդգ. Եւ Վրդգ. ի Եւ:

⁴ Այսպէս Ryssel, V, Ein Brief Georgs. Gotha, 1893. էջ 65. ծան. 1:

սակ խնդիրներէջ մէկն էլ այն է, թէ օգտուն է՞ և արդեօք խորհնացին Չննոր Գլխի անուշով ծանօթ աշխատութիւնից, թէ ոչ: Գիտե՞նք ի որ Չննորի անուշան անգամ չենք հանդիպում: Երբեք տղա՛նոր պատմութիւնն մէջ: Սակայն ի հարկն այդ հանգամանքը դեռ իրականը չէ տալիս մեզ պնդելու՝ որ Կատորի եպիսկոպոսի, երկախիւով թիւր անմանօթ է եղել խորհնացուն: Մեր տարադուստրը հէշտուութեամբ իր լուռ ու երկու ընադիրներէ բազաւտութիւնով, էթէ միայն ուշիկ կատարի թեղիք շտաւր Չննորի անքոտ: Դրժքատարար այժմ է, երբ քննադատութիւնը իրաւամբ ոչ բողոքովն վաւերականն է համարում այդ աշխատութիւնը, մեզ մնում է միայն մասնաւորացն անել երկու տեղեւորի նմանութիւնը, առանց սակայն որ եւ եզրակացութիւն անելու:

Իր երկրորդ գրքի ՀԻ. գլխի մէջ՝ նախ քան Լուսաւորչի՝ լինելութեան, ժամոյն խոսելը՝ նորինացին հետեւեալ կանխարանութիւնն է անում: «Եւ աստ ասեմ՝ զայդ զօրեւելի ծերայ՝ որ առեր, թէ է ի նախնաց ունիմ՝ սովորութիւն, որդի ի հօրէ աւելով՝ յիշատակ զուրացայ այսպիսի, որպէս Ուղմիտոյնայն յազապ Տրօքունը եւ Սինն կոչեցեալ լերինն:» Ո՞ր էր այդ օրեւելի ծերը, որի պատմութեան անգամութիւնը կամենում է մէջ բերել Երբեք տղա՛նայրը: Վստից ենթագրութիւնն յայտնում՝ թէ պատմիչը Սահակ Պարթեմի է ժամոյն է անհարկում: — Չգիտենք, բայց այդ խօսքերին անակնադէտ հետեւող հատուածը դառնում ենք եւ Չննորի գրքի մէջ՝ անշնան տարեբերութեամբ:

Չննոր:

Խորհնացի:

Այդ մինչ ի Պարթեմի գիծեալ գլուխ Անակ Վարտապետ զատաւ ի հանգիստ սուրբ առաքելոյն Թադէասի, առնէ զորոյն Գրեգորի յղով թիւնանց լեւալ որ եւ քնորին մշակութեանն եկից պիտրեմ: (Էջ 21, հրոր. 1832 թ.)

Այդ ի ընդհանր Ենակայ ի գալտին Արտապետ, պատահէ սորա տեղի օթաւանն մտա զիրաւորող առաքելոյն: . . . եւ անց ասեմ ի թիւնանց մեր որդի եւ մեր լուսաւորչին: Վասն որոյ. . . քնորին եկից շնորհեւ որ մշակութեանն պատմութիւնն: (Բ. 74)

Չննորի պատմութեան մէջ կայ նշնայաւտ խորհնայնը: Նշնն գրքի Չ. գլխի մէջ մտաւ, որ՝ պատմիչն ասելով՝ քաղաւած է «ի թիւնայն Արտիթեայ եպիսկոպոսին»:

Չննոր:

Խորհնացի:

Այլ մի որ կոչէր Բարգար ի նշնանաւ որ ազգէն Պարթեմի եկալ զկնի Անակայ, եւ եկեալ մինչեւ Վարտապետ: Եւ անոր եկեալ զնայ պահպանել ի կոմանտ Գաւորայ: Եւ եկեալ ի կեանքաւ: Եւ առեալ իւր կնի ի հատաւտացելոց զնմանաւ ուրինն քաղ անունն Եւթեալ: Եւ քննէ Սեփի: Եւ կեցեալ ամ մի ի կեանքաւ, եւ գործեալ առ զկնին իւր Բարգարաւ այս, եւ զնայ ի Պարթեմի: Չորայ զհետ մտեալ Եւթեալայ, հասան ի գաւառն այրա-

Այլ ոմն ի Պարթեմ ոչ ի փառնաց եւ յանձնակց, որում անունն էր Բարգար, գնացեալ անոր եւ եկեալ ի կոմանտ Գաւորայ, պանդ զիտեցաւ: Ի կեանքաւ: Եւ առեալ կնի ի հատաւտացելոց՝ որում անունն Սեփի կոչէր: Եւ զնոր ուրում մեծատամ, որ Եւթեալայն յորդորել, գործաւ անդրէն զնալ յերկրի Պարթեմ հանգրժան Բարգար: Չորայ զհետ հասեալ անոր յորա Եւթեալայ, համու զնալ արդիւր: Որոյ հանգիստեալ ծննդեանն մերայ Լուսաւորչին, ըստ պա-

րտեանն: Եւ զաղարեայ ի Վաղարշապատ քաղաքի, մասնէր Սեփի տանում ման: Կանն Գրեգորի, եւ իբրեւ զգայական համարակն անուշանք զմեր Լուսաւորչին: . . . իսկ Բարգար առեալ զկնի եւ զմանունն Գրեգոր, գնաց զկնի աներոյն իւրոյ Եւթեալայ յաշխարհն: Կապարովկաւ զայդ . . . իբրեւ եղև երկոտանանայն, այլ ոմն աստուածապաշտ որ կուէր Դաւիթ՝ ամուսնացուցանել զնա ընդ զստերն իւրում որ կոչէր Մարիամ, Արգ իբրեւ եղև նմա երկու որդի: . . . մայրն է մուս ի վանկ կանանց, եւ կրտսերն գնաց զհետ ծրգաւոր մի՝ որում անունն էր Դիւկիկոստ, իսկ անգրանիկն Մնաց առ գայեակն իւր, եւ յետոյ ամուսնացաւ: Եւ հայրն անցեալ գնաց առ Տրօքաւ զհայրապետս հատուցանել Մարիամ: Տրօքաւ զայրենայն հատուցանել զպարեմ (Բ. 21—22):

տահմանն մտան ի ստանու մանկանն, եւ ի հասանել աղբարին առեալ Եւթեալ զնայ գրոր իւր եւ պարն նորա հանգրժան մանկամբն ի կապարովկայեց աշխարհն գաւառայոյ: . . . Բայց յարարուն հատակ հասեալ մանկանն, փեռաւ յայտնյանն հատաւտացեալ ոմն պր, որում անունն էր Դաւիթ, ի զուտար իւր Մարիամ, որ յետ երկից ամաց երկուց որդեց լինելոյ, . . . Մարիամ հանգրժան մանկանը կրտսերաւ ի վանկ կանանց անկեալ կրտսեալորիւր, որոյ յարաւուն հասաւ մանկանն, զիտա երեքոյ միայնաւոր մի, որում անունն էր Դիւկիկոստ: . . . իսկ անգրանիկն առ գայեակն մնացաւ, որ ապա աշխարհաւ փառեալ ամուսնացաւ: Բայց հայրն նոցին Գրեգոր անցեալ գնաց առ Տրօքաւ զայրենայն հատուցանել զպարեմ (Բ. 80):

Որիւնում ենք, եզրակացութիւն անել երկու ընադիրներէ այն անկայանի նմանութիւնից՝ մենք վաղարած ենք համարում, եւ այս նկատութիւնով կամեցանք միայն մի նոր նիւթ տալ Չննորի եւ խորհնացու ուսումնասիրութեան համար:

Վիսննայ

Ս. Ս.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԼԵՃԱՍՏՆԵՐԻ ԱԶԳԱՍՏՆԵՐԻ ԱՅԵԼԵԼԵՐ

Չննորի նախնութեայ շրջանակնում մէջ՝ իւր հատուածն Լայոյ զատաստանագրոյն վրայ փրօթ. Գլուրի գրած իրաւագիտական հմտակց յօդուածը թարգմանութեամբ ծանօթացուցինք, որ եւ հաճութիւն գտաւ ազգայիններէ:

Ինչպէս նոյն յօդուածոյն մէջ յիշատակուած է, նոյն զատաստանագրոյն լատին թարգմանութիւնն 1862ին փրօթ. Պիլոթի հրատարակած էր: Այս հրատարակութիւնն յառաջ յիշեալ ուսուցչապետն լեհաստանի ազգայնոց Լեհաց թագաւորներէն ընդունած վաւերագիրներէն (Urkunden) տեղութեան զիւստատան եւ գրատանց մէջ գտնելով՝ ուսումնասիրած է, եւ նոյն առթիւ Լեհաստանի Լայոյագեաց վրայ չորս յօդուած հրատարակած է 1857ին Վիեննայի Wiener-Zeitung օրագրոյն յաւելուածներուն մէջ, որ կը կոչուի Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Beilage zur Österreich.-kais.

Գիտ. 1888, էջ 174, 189, 222. 1889, էջ 9, 43, 62: